

УДК 347.91/.95

ЗЛОВЖИВАННЯ ЦИВІЛЬНИМИ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В КОНТЕКСТІ СУДОВОЇ РЕФОРМИ

Короленко В. М.,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу юрисдикційних форм правового захисту суб'єктів приватного права, судоустрою та судочинства Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України (Київ)

У статті розглядаються запропоновані Проектом ЦПК України підходи до зловживання процесуальними правами. Встановлено, що вони не відповідають сутності цього поняття, викликають сумніви щодо їх ефективності та потребують розробки пропозиції щодо змін вже до нової редакції ЦПК України, які забезпечать ефективніше та об'єктивніше запобігання недобросовісним процесуальним діям учасників цивільного судочинства, а також визначать процесуальні правові наслідки таких дій чіткіше, ніж норми, передбачені у Проекті.

Ключові слова: процесуальні права, зловживання правами, судова реформа, цивільний процес, учасники судового процесу.

Стаття 6 Конвенції Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) закріплює право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру. Національне цивільне процесуальне законодавство закріплює низку інститутів, норми яких відображають відповідні принципи цивільного судочинства та покликані забезпечити це право. Серед них: принцип диспозитивності, незалежності суду, автоматичний розподіл справ, розумні строки розгляду та вирішення цивільної справи. Проте практика свідчить, що чим ширші права учасників цивільного процесу, чим вагоміші гарантії їх здійснення, тим ширші можливості та більша імовірність використання цих прав на шкоду правам інших осіб зокрема та системі цивільного судочинства загалом.

Таке використання права, яке спрямоване не на реалізацію певного інтересу чи забезпечення певного блага управленої особи, а на шкоду правам та інтересам інших осіб, зазвичай у юридичній науці називають зловживанням правом. Чинний ЦПК України не містить норм, які б передбачали визначення зловживання процесуальними правами,

процесуальні засоби протидії таким зловживанням та відповідальність за них. Єдиним винятком тут є запобігання зловживанню забезпеченням позову. В результаті недобросовісні учасники цивільного судочинства можуть без негативних для себе наслідків здійснювати юридично значимі дії, які спрямовані на нівелювання результатів автоматичного розподілу цивільних справ, затягування розгляду справи та відстрочення набрання судовим рішенням законної сили або затягування його виконання шляхом подання касаційних скарг з клопотаннями про зупинення виконання рішення, яке набуло законної сили.

У вітчизняній науці цивільного процесуального права проблема зловживання цивільними процесуальними правами є певною мірою дослідженою. Окремим аспектам зловживання цивільними процесуальними правами присвячено дослідження таких вітчизняних науковців, як: І. В. Андронов, Н. Ю. Голубєва, Р. Ф. Гонгало, А. І. Дрішлюк, О. Р. Ковалишин, В. В. Комаров, О. О. Кот, В. М. Кравчук, Д. Д. Луспенник, Я. Я. Мельник, Т. Т. Полянський, В. В. Резнікова, С. А. Чванкін. У їхніх дослідженнях достатньо глибоко розроблено теорію зловживання правом, в т. ч. і процесуальним, сформульовано визначення поняття зловживання правом, наведено переліки видів зловживань процесуальними правами, способи протидії таким зловживанням в рамках чинного процесуального законодавства, пропонуються нові законодавчі підходи до вирішення проблем зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві.

На підґрунті напрацювань представників правової науки за участі практиків, в тому числі суддів та адвокатів, у рамках судової реформи розроблено проект Цивільного процесуального кодексу¹ (далі – Проект). Цей Проект покликаний підвищити рівень здійснення завдань цивільного судочинства у кожній конкретній цивільній справі, посилити гарантії права на справедливий суд загалом та конкретних процесуальних прав учасників цивільного судочинства. В результаті підвищуватимуться ризики використання цивільних процесуальних прав на шкоду правам та інтересам інших учасників цивільних процесуальних правовідносин. Однак і запобіжники зловживанню цивільними процесуальними правами набули у Проекті значно чіткіших форм та суттєво ширшого змісту. У майбутньому цивільному процесуальному законодавстві передбачається закріплення переліку видів зловживань цивільними процесуальними правами та міри відповідальності за такі дії.

Метою цього дослідження є з'ясування основних підходів до закріплення у новому Цивільному процесуальному кодексі України норм, які регулюватимуть правовідносини, пов'язані зі зловживанням цивільними процесуальними правами у цивільному судочинстві, в тому числі розуміння змісту зловживання цивільними процесуальними правами, визначення конкретних видів зловживань та відповідальності за такі зловживання.

Для з'ясування загального змісту зловживання процесуальним правом звернемося до однієї з нещодавно опублікованих наукових праць – монографії О. О. Кота «Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики». У підрозділі 1.3 «Зловживання

¹ Проект Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 23.03.2017 р. № 6232. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415 (дата звернення: 20.09.2017).

процесуальними правами» О. О. Кот наводить чотири сутнісні ознаки зловживання процесуальними правами. Коротко спробуємо їх викласти так:

1. Питання про зловживання процесуальними правами повинне обговорюватися лише в контексті конкретного процесуального права, яке має належати відповідній особі. Отже, пояснює О. О. Кот, відсутність наданого процесуальним законом права на вчинення тих чи інших процесуальних дій виключає можливість висновку про зловживання процесуальним правом. Загалом погоджуючись із такою сутнісною ознакою, необхідно ширше її розкрити та зауважити, що відповідно до неї не може визнаватися зловживанням процесуальним правом невиконання процесуального обов'язку.

2. Головною ознакою зловживання процесуальним правом є мета його здійснення. О. О. Кот називає мету, з якою здійснюється процесуальне право, по суті єдиним критерієм для виявлення зловживань.

3. Мета здійснення процесуального права як такого повинна оцінюватися не лише у вузькому розумінні – в контексті мети даного конкретного або суб'єктивного процесуального права... Будучи системно пов'язаними із захистом спірного матеріального права, усі суб'єктивні процесуальні права ... об'єднані спільною метою, яка відповідає меті правосуддя – справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

4. Сама лише видима необґрунтованість позовних вимог, доводів клопотання чи заяви не свідчить про зловживання особою своїми процесуальними правами¹.

Можемо помітити, що друга і третя з запропонованих ознак стосуються мети здійснення процесуального права, а тому можуть бути об'єднані. Четверта ж ознака стосується конкретного виду зловживання процесуальним правом – подання необґрунтованого позову, клопотання чи заяви, а тому не може бути визнана сутнісною ознакою зловживання процесуальним правом загалом.

Отже, можемо виділи дві сутнісні ознаки зловживання процесуальним правом: 1) здійснення саме процесуального і саме права 2) з метою, що суперечить завданням цивільного судочинства.

При цьому відсутність у діях особи першої ознаки усуває необхідність у з'ясуванні мети, з якою вчинялася та чи інша процесуально значима дія.

Проте в існуючих теоретичних підходах зловживання процесуальними правами розуміється дещо ширше.

Як зауважує Т. Т. Полянський, наукова доктрина неприпустимості зловживання правом сформувалася у другій половині XIX ст. у Франції як реакція на щораз активніше свавільне використання особами своїх суб'єктивних прав, закріплених на зламі XVIII–XIX ст. у французькій Декларації прав людини і громадянина, у тогочасних конституціях Франції, у французькому Цивільному кодексі. Пізніше ця доктрина буда сприйнята і в інших європейських країнах².

¹ Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики. К.: Алерта, 2017. 494 с. С. 158–159.

² Полянський Т. Т. Зловживання правом (загальнотеоретичний аналіз) // Право України. 2010. № 1. С. 128–133. С. 129.

Дієвим інструментом боротьби з негативними явищами в нашому житті, інструментом особливим, відомим з давніх-давен, називав інститут зловживання правом С. С. Алексєєв¹. Як він, крім того, зауважував, у XIX ст., особливо з ретельним опрацюванням складних проблем, пов'язаних з підготовкою проектів цивільних кодексів (Французького кодексу, Пруського та Австрійського уложень, Німецького цивільного уложення та ін.), широке тлумачення поняття «зловживання правом» не отримало підтримки. Воно не лише не відповідало умовам та вимогам ринкового господарства, що розвивалося на основі конкуренції, економічної змагальності, ризику, економічного успіху підприємливого господаря, але і необхідності забезпечення твердого правопорядку, правового забезпечення свободи суб'єктів, сталості та визначеності їх прав, їх правової самостійності, гарантованої можливості використання права за власною волею і на власний інтерес. Тут виникають доволі тонкі, часом делікатні питання, пов'язані з тим, що називають доброю совістю, бажанням врахувати моральні міркування, інтереси інших людей. І з тим, що ніби все це може бути враховане, якщо надати суду право вирішувати проблеми зловживання правом. Але всебічний аналіз і практика показали, що в такому разі все ж відкривається доволі широкий простір для свавілля, в тому числі – для суддівського розсуду, а звідси – для самих основ правопорядку, забезпечення його сталості та визначеності – всього того, що може на ділі звести нанівець сам «дух» приватного права, його основні начала. Ось чому пануюча правова думка, в том числі і при підготовці відповідних положень у цивільних законах, схилилася до того, що шиканою (зловживанням правом) слід вважати таке використання «свого права», метою якого є спричинення шкоди іншій особі².

Такий підхід до розуміння зловживання правом безумовно є універсальним як для права матеріального, так і для права процесуального. Проте зловживання процесуальним правом, спрямоване на спричинення шкоди іншій особі, як правило стороні, яка опонує у справі, водночас спричиняє шкоду всій системі судочинства, порушуючи її принципи, ускладнюючи, а іноді й унеможливаючи досягнення мети судочинства.

У своєму виступі на круглому столі «Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії»³ Н. Ю. Голубєва виокремлює такі види зловживання процесуальними правами:

1) зловживання правом на позов (подання завідомо безпідставного позову, зустрічного позову, за змовою сторін, неналежного відповідачеві чи фіктивним позивачем та інших так званих «технічних» позовів);

2) зловживання правами, які спрямовані на затягування строків розгляду справи: подача клопотань про призупинення провадження, вступ третіх осіб із самостійними вимогами, безпідставне або повторне заявлення клопотань, заявлення клопотань про поновлення процесуальних строків, про призупинення провадження у справі до вирішення іншої пов'язаної справи, оскарження усіх ухвал суду, які підлягають оскарженню окремо від

¹ Алексєєв С. С. Частное право: научно-публицистический очерк // Алексєєв С. С. Собрание сочинений. В 10 т. Том 7. Философия права и теория права. М.: Статут, 2010. 520 с. С. 441.

² Там само. С. 442.

³ Голубєва Н. Ю. Пути противодействия злоупотреблению гражданскими процессуальными правами: постановка проблемы // Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії: матеріали круглого столу (м. Одеса, 27 листопада 2015 року). Одеса: Фенікс, 2015. 90 с. С. 3–10.

рішення суду, залучення до участі у справі якомога більшої кількості учасників (співвідповідачів, третіх осіб);

3) умисні дії учасників фактичного характеру, спрямовані на затягування строків розгляду справи, ухилення учасника процесу від участі в судових засіданнях, наприклад, ухилення від отримання повідомлення про час судового засідання, імітація «хвороби» та інших «поважних причин» з метою відкладення судового засідання;

4) зловживання правами, котрі пов'язані з оплатою судових витрат, наприклад, імітація тяжкого майнового стану з метою отримання відстрочки чи розстрочки сплати судового збору;

5) зловживання правом на відвід судді;

6) зловживання правами при доказуванні: ненадання або несвоєчасне надання доказів, ініціювання проведення судових експертиз;

7) зловживання правами на стадії виконання рішень суду;

8) зловживання правами при апеляційному та касаційному оскарженні рішень суду.

Повністю погодитися з таким переліком зловживань процесуальними правами у цивільному судочинстві не можемо. Перш за все, незрозумілим є критерій поділу наведених дій на види зловживань: перелік містить зазначення як конкретних дій, які називаються зловживанням правом, так і конкретних прав, якими може зловживати учасник цивільних процесуальних правовідносин, так і стадій процесу, на яких може здійснюватися зловживання. Крім того, неявка в судові засідання без поважних причин, невчасне подання або неподання доказів не можуть бути визнані зловживанням процесуальними правами, адже відповідного права не передбачено. В даному випадку учасники цивільного процесу прямо порушують свої процесуальні обов'язки.

Акцентуючи увагу на окремих видах зловживання процесуальними правами, С. А. Чванкін зауважує, що до найбільш відомих зловживань процесуальними правами у цивільному процесі слід віднести такі:

– порушення встановлених у суді правил або протиправне перешкоджання здійсненню цивільного судочинства;

– порушення порядку під час судового засідання або невиконання розпоряджень головуючого учасниками цивільного процесу та іншими особами, присутніми у судовому засіданні;

– неподання без поважних причин письмових чи речових доказів, що вистребувані судом та неповідомлення причин їх неподання¹.

Дійсно, такі дії та бездіяльність є досить поширеними в поведінці недобросовісних учасників цивільного процесу. Однак жодну з них не можна назвати зловживанням процесуальними правами, адже відповідних прав учасники цивільного судочинства та інші особи, присутні у судовому засіданні, не мають. Всі ці діяння є невиконанням процесуальних обов'язків.

Отже, запровадження у цивільному процесуальному законодавстві інституту зловживання процесуальними правами вимагає розробки та ухвалення правових норм, що визначають види зловживання процесуальними правами, встановлюють правові наслідки зловживання

¹ Чванкін С. А. Процесуальні засоби головуючого в судовому засіданні щодо протидії зловживанню процесуальними правами // Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії: матеріали круглого столу (м. Одеса, 27 листопада 2015 року). Одеса: Фенікс, 2015. 90 с. С. 13–15. С. 13.

процесуальними правами, закріплюють процесуальний порядок визнання тих чи інших дій зловживанням процесуальними правами.

Розмірковуючи над проблемою зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві, Д. Д. Луспеник зауважує, що в контексті підготовки конституційних змін проводиться велика робота над удосконаленням всього масиву процесуального законодавства, яке до того ж повинно мінімізувати можливість зловживання процесуальними правами, визначити хоча би приблизний перелік таких дій чи бездіяльності, які б кваліфікувалися як зловживання правом, а також запропонувати механізм відповідальності за такі дії. Далі слід розглянути питання, як суддям виявляти дії (бездіяльність) щодо зловживання процесуальними правами та обирати механізм протидії їм залежно від стадійності руху цивільної справи, а також яким чином це можливо передбачити у процесуальному законодавстві¹.

Проектом Цивільного процесуального кодексу України, розробленим Радою з питань судової реформи при Президентові України, до основних принципів (засад) цивільного судочинства передбачається відносити неприпустимість зловживання процесуальними правами. Також Проектом передбачено перелік видів зловживань процесуальними правами та заходи процесуального примусу, що можуть застосовуватися до осіб, які допускають зловживання процесуальними правами.

Згідно зі ст. 45 Проекту учасники судового процесу та їх представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами. Зловживання процесуальними правами не допускається. Залежно від конкретних обставин справи суд може визнати зловживанням процесуальними правами дії, які суперечать завданню цивільного судочинства, зокрема:

1) подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення аналогічних дій, які спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення;

2) подання декількох позовів до одного й того ж відповідача (відповідачів) з одним предметом та з однакових підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями;

3) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер;

4) необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи, або завідомо безпідставне залучення особи в якості відповідача (співвідповідача) з тією ж метою;

5) укладення мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі тощо.

¹ Луспеник Д. Д. Зловживання процесуальними правами: законодавча регламентація, способи виявлення та шляхи протидії // Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2015. № 6 (27). С. 150–171. С. 154.

Отже, Проект не відносить до зловживання процесуальними правами невиконання таких процесуальних обов'язків, як ненадання або невчасне надання доказів, неявка у судові засідання без поважної причини тощо, що окремими науковцями відносяться до видів зловживання правом. Єдиним випадком невиконання процесуального обов'язку, який автори законопроекту відносять до зловживання правом, є умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі. Але цей виняток виглядає як випадково допущена авторами Проекту протягом тривалої підготовчої роботи технічна помилка. Зловживанням процесуальним правом може визнаватися лише дія – активна поведінка, яка за своєю об'єктивною стороною є діями, спрямованими на реалізацію процесуального права.

Згідно з ч. 3 та 4 ст. 45 Проекту якщо подання скарги, заяви, клопотання визнається зловживанням процесуальними правами, суд з урахуванням обставин справи має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання. Суд зобов'язаний вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами. У випадку зловживання учасником судового процесу його процесуальними правами, суд застосовує до нього заходи процесуального примусу та інші заходи впливу, передбачені цим Кодексом.

Проектом прямо встановлено у ст. 149 «Штраф» як засіб процесуального примусу, що суд може постановити ухвалу про стягнення в доход Державного бюджету України з відповідної особи штрафу у розмірі від 0,5 до 5 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (з 01.01.2017 р. становить від 800 до 8 000 грн.) у випадках, зокрема, зловживання процесуальними правами. А у випадку повторного чи неодноразового зловживання процесуальними правами – від одного до десяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (з 01.01.2017 становить від 1 600 до 16 000 грн.). У випадку зловживання процесуальними правами представником учасника справи, суд з урахуванням конкретних обставин справи може стягнути штраф як з учасника справи, так і з його представника. Згідно з ч. 2 ст. 263 Проекту суд може постановити окрему ухвалу у випадках зловживання процесуальними правами.

Частиною 4 ст. 149 Проекту передбачено, що ухвалу про стягнення штрафу може бути оскаржено в апеляційному порядку до суду вищої інстанції. Оскарження такої ухвали не перешкоджає розгляду справи. Постанова суду апеляційної інстанції за результатами перегляду ухвали про накладення штрафу є остаточною і оскарженню не підлягає. Натомість, Проектом не передбачено винесення певного судового рішення у разі, коли на думку суду зловживання правом відсутнє, але одна із сторін наголошує на зловживанні процесуальними правами іншою особою. Отже, бездіяльність суду щодо припинення зловживання процесуальними правами не може бути оскаржена іншим учасником справи.

Проектом також передбачено настання інших негативних наслідків для особи, у діях якої суд вбачатиме зловживання процесуальними правами. Так, згідно з ч. 9 ст. 142 «Розподіл судових витрат між сторонами» у випадку зловживання стороною чи її представником процесуальними правами суд має право покласти на таку сторону судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору.

Однак, як слушно зазначає О. О. Кот, закріплені у процесуальному законодавстві заходи... не можуть вважатися достатньо ефективними

заходами протидії зловживанню процесуальними правами. Вони за своєю суттю спрямовані на покарання особи, яка припустилася відповідних дій, однак не здатні припиняти зловживання процесуальними правами¹. Таку саму характеристику можна дати і заходам впливу, передбаченим Проектом.

Як бачимо, формулювання абз. 1 ч. 2 ст. 45 Проекту, визнання тих чи інших дій учасників цивільного процесу зловживанням процесуальним правом, притягнення їх до відповідальності за такі дії є не обов'язком, а правом суду і здійснюється залежно від обставин справи, в тому числі і при визначенні розмірів санкцій у встановлених межах. Видається, що наділення суду такими широкими дискреційними повноваженнями може не лише знівелювати перепони, які автори законопроекту намагаються створити для зловживання процесуальними правами, а й створити умови для нових зловживань з боку суддів, спричинити нівелювання рівності сторін у цивільному процесі та правову невизначеність. Адже для будь-якого учасника цивільного процесу, особливо для фізичних осіб, ризик покладення штрафу у передбачених розмірах може суттєво вплинути на процесуальну тактику ведення справи. Водночас за умови упередженості суду особа, що фактично зловживає процесуальними правами, може взагалі уникнути такої відповідальності, якщо суд вирішить, що відповідні процесуальні дії «з урахуванням обставин справи» не є зловживанням правом, або ж застосувати мінімальний штраф. На нашу думку, такі дії, як подання декількох позовів до одного й того ж відповідача (відповідачів) з одним предметом та з однакових підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і аналогічних підстав, повинні обов'язково визнаватися судом зловживанням процесуальними правами.

Отже, слід розглянути кожен із запропонованих у Проекті видів зловживань процесуальними правами на предмет його відповідності загальним ознакам зловживання процесуальними правами та можливості запобігання таким діям чи їх негативним процесуальним наслідкам за допомогою інших процесуально-правових засобів.

Звертаючи увагу на п. 1 ч. 2 ст. 45 Проекту, зауважимо, що подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не може визнаватися зловживанням процесуальним правом, адже якщо рішення не підлягає оскарженню, то і відповідного процесуального права не існує.

Передбачене у п. 1) ч. 2 ст. 45 Проекту подання скарги на судові рішення, яке не є чинними або дія якого закінчилася (вичерпана), навряд чи може суттєво вплинути на досягнення завдання цивільного судочинства. Адже, згідно зі ст. 357 Проекту апеляційна скарга подається безпосередньо до суду апеляційної інстанції. При цьому ч. 5 ст. 538 Проекту передбачено випадки, коли апеляційна скарга не приймається до розгляду. Серед них такий, коли скаргу подано на ухвалу, яка не підлягає оскарженню. Отже, цей перелік можна доповнити випадком оскарження судових рішень, які не є чинними або дія яких закінчилася. Однак при цьому слід зауважити, що нечинним також буде рішення суду першої інстанції, на яке вчасно подано апеляційну скаргу. Таке зауваження слід було врахувати при обговоренні та ухваленні нового ЦПК України.

Подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин дійсно може невинуватно затягувати строки розгляду справи та призвести

¹ Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики. К.: Алерта, 2017. 494 с. С. 169.

зрештою до невиконання завдання цивільного судочинства в частині своєчасного розгляду справи. Однак таке затягування можливе, коли розгляд питання вимагає певного часу. Таким є, зокрема, вирішення заявлених відводів. Проте сама можливість накладення штрафу та відповідного розподілу судових витрат не сприяє прискоренню розгляду справи у випадку, коли особа свідомо готова йти на певні фінансові витрати заради затягування розгляду справи. Те саме стосується заявлення безпідставного відводу. Тому для запобігання негативним наслідкам таких дій необхідно передбачити можливість суду оперативно вирішувати відповідні клопотання (заяви) та відмовляти у їх задоволенні саме на тих підставах, що відповідні питання вже вирішувалися судом на тих самих підставах та за тих самих обставин.

Згідно з ч. 3 ст. 45 Проекту якщо подання скарги, заяви, клопотання визнається зловживанням процесуальними правами, суд з урахуванням обставин справи має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання. Однак, відповідно до п. 18) ч. 1 ст. 354 Проекту ухвала про стягнення штрафу у порядку процесуального примусу може оскаржуватися окремо від рішення суду. При відкритті провадження у справі за такою скаргою суддя вирішує питання про витребування справи. Однак проект не передбачає, як це є у чинному ЦПК, можливість надання апеляційному суду копій матеріалів справи, а також того, що оскарження такої ухвали суду першої інстанції не перешкоджає продовженню розгляду справи.

Отже, дана норма навряд чи буде сприяти запобіганню затягуванню розгляду та вирішення справи.

Закріплення ж серед переліку зловживань процесуальними правами «аналогічних дій, які спрямовані на затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення» взагалі виглядає недоцільним. Адже якщо дії аналогічні, то вони підпадають під сформульоване правило. А невичерпний перелік дій, які можуть визнаватися зловживанням процесуальним правом, може призвести до суддівського свавілля. Адже судді можуть розуміти цю правову категорію надзвичайно широко.

Передбачені у п. 2) ч. 2 ст. 45 подання декількох позовів до одного й того ж відповідача (відповідачів) з одним предметом та з однакових підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями, повинні запобігати поширеним процесуальним диверсіям, коли низка однакових позовів подається без сплати судового збору, а даний недолік усувається лише на виконання ухвали того судді, який з тих чи інших причин видається заявнику більш прийнятним. Крім того, подання низки позовів з однаковим предметом до різних відповідачів, лише один із яких є належним, так само може бути засобом маніпулювання автоматизованим розподілом і цілком вписується у передбачене проектом «подання декількох позовів з аналогічним предметом і аналогічних підстав». Тільки після усунення недоліків позовної заяви необхідно подати клопотання про заміну неналежного відповідача.

При застосуванні запропонованої норми можуть виникнути питання розмежування одного та аналогічного предмета позову і однакових та аналогічних підстав. Видається, що один – це той самий. А аналогічний і однаковий – це такий, у якому виявляється високий рівень схожості, подібності до іншого предмета або явища. Чи буде аналогічним предмет

позову при стягненні, наприклад, пені за інший період, але з тих самих підстав? Очевидно, що з точки зору мовного вжитку буде з огляду на його суттєву подібність. Але, виходячи з положень цивільного процесуального права, це будуть два різні предмети позову, а тому подання таких позовів не можна вважати зловживанням процесуальним правом. Запобіжником надмірному подрібненню позовів з подібним предметом та аналогічними підставами має стати встановлення нижньої межі судового збору, а усунути негативні наслідки подрібнення позовних вимог дозволить об'єднання позовів. Водночас об'єднання таких надміру подрібнених позовних вимог в одному провадженні так само може стати засобом маніпулювання результатами автоматизованого розподілу справ. Особливо у тих випадках, коли позивача звільнено від сплати судового збору.

Визнання зловживанням правом подання завідомо безпідставного позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер, теж не виглядає таким, що створить перешкоди для затягування процесу або забезпечення прийняття незаконного рішення. Такий обґрунтований висновок взагалі неможливо зробити без розгляду справи по суті. А відмова у розгляді справи по суті на цій підставі має ознаки відмови у доступі до судочинства.

Визнання зловживанням процесуальним правом необґрунтованого або штучного об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи, або завідомо безпідставного залучення особи в якості відповідача (співвідповідача) з тією ж метою теж навряд чи викликане суттєвою потребою у цьому. Достатньо передбачити право суду, якому підсудна частина вимог, заявлених у позові, відкривати провадження саме за тими вимогами, які йому підсудні і відмовляти у відкритті провадження щодо тих вимог, які не є йому підсудними. Відкриття ж провадження щодо цих вимог може бути оскаржено відповідачем в апеляційному порядку. Подібним чином слід було б вчиняти стосовно неналежного відповідача чи співвідповідача. Якщо ж провадження відкрито з урахуванням безпідставно залученого відповідача чи співвідповідача, то суд повинен відмовити у задоволенні такого позову. Коли ж суд за результатами розгляду справи відмовить у задоволенні вимог до неналежного відповідача і встановить, що з урахуванням місця проживання чи реєстрації належного відповідача справа не була б йому підсудна, було б доцільно передбачити застосування наслідків недодержання правил про підсудність – передати справу для розгляду до іншого суду відповідно до його територіальної юрисдикції. Таке затягування вирішення спору може бути не в інтересах позивача, що запобігатиме таким зловживанням процесуальними правами.

Згідно з п. 5 ч. 2 ст. 45 Проекту зловживанням процесуальними правами визнається укладення мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі тощо. Для уникнення випадків таких зловживань суди наділені правом контролю змісту мирової угоди, а особи, інтереси яких порушуються, – можливістю судового захисту своїх прав та інтересів. Крім того, згідно з ч. 1 ст. 208 Проекту мирова угода укладається сторонами з метою врегулювання спору на основі взаємних уступок і має стосуватися лише прав і обов'язків сторін. Отже, у сторін немає права укладати мирову угоду, яка стосується прав інших осіб, в тому числі і шкодить таким правам. Відповідно ж до ч. 5 ст. 208 Проекту суд постановляє ухвалу про відмову у затвердженні мирової угоди і продовжує судовий розгляд, якщо, зокрема,

умови мирової угоди суперечать закону чи порушують права чи охоронювані законом інтереси інших осіб.

Умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі, не може визнаватися зловживанням процесуальним правом, адже відповідного права у сторони немає. Навпаки, повідомлення суду про осіб, які мають бути залучені до справи, мало би бути обов'язком сторони.

Таким чином, запровадження в майбутньому Цивільному процесуальному кодексі України інституту зловживання процесуальними правами, запропоноване розробниками Проекту, містить у собі певні ризики, пов'язані з широкими дискреційними повноваженнями суду. Ці ризики полягають у високій імовірності суттєвого обмеження процесуальної тактики учасників справи через загрозу визнання їх процесуальних дій зловживанням правом та накладення на них значних штрафів, які можуть значно перевищувати ціну позову, а також у відсутності у добросовісної сторони засобів протидії бездіяльності суду щодо зловживання процесуальними правами іншою стороною. Такого роду запобігання зловживанням процесуальними правами сторонами процесу може призвести до посилення зловживання судом процесуальними повноваженнями, що може мати суттєві негативні наслідки як для учасників цивільної справи, так і для системи судочинства загалом.

Не всі запропоновані у Проекті види дій, які можуть бути визнані судом зловживанням процесуальним правом, пов'язані саме з суб'єктивним процесуальним правом.

Деякі напрацьовані практикою дії, які за своїми ознаками можуть бути визнані зловживанням процесуальним правом, взагалі залишилися поза запропонованим авторами Проекту переліком. Так, завідомо безпідставне оскарження відкриття провадження у справі на підставі порушення правил підсудності, що зараз є доволі поширеним, не увійшло до вказаного переліку. Оскарження ухвали, якою повністю задоволено клопотання скаржника, теж має явні ознаки зловживання процесуальним правом, але залишилося поза увагою розробників Проекту.

Отже, запропоновані у Проекті ЦПК України підходи до зловживання процесуальними правами не відповідають сутності цього поняття, викликають сумніви щодо їх ефективності та потребують розробки пропозиції щодо змін вже до нової редакції ЦПК України, які забезпечать ефективніше та об'єктивніше запобігання недобросовісним процесуальним діям учасників цивільного судочинства, а також визначать процесуальні правові наслідки таких дій чіткіше, ніж норми, передбачені у Проекті.

**THE ABUSE OF CIVIL PROCEDURAL RIGHTS
IN THE CONTEXT OF JUDICIAL REFORM**

Korolenko V. M., Candidate of Legal Sciences, Senior
Researcher, Senior Researcher of the department of
Jurisdictional Forms of Legal Protection of Private Law,
Judiciary and Proceedings of the Academician
F. H. Burchak Scientific Research Institute of Private Law
and Entrepreneurship of NALS of Ukraine (Kyiv)

Keywords: procedural rights, abuse of rights, judicial reform, civil process, participants in the trial.

The article deals with the approaches proposed in the CPC of Ukraine to the abuse of procedural rights. It is established that they do not correspond to the essence of this concept, raise doubts as to their effectiveness, and require the development of proposals for amendments to the new edition of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which will ensure more effective and objective prevention of unfair procedural actions of participants in civil legal proceedings, as well as determine the procedural legal consequences of such actions are clearer than the norms stipulated in the Project.